

МОРАЛНИ РАЗВОЈ И МОРАЛНО ВАСПИТАЊЕ КАО АСПЕКТ ЦЕЛОВИТОГ РАЗВОЈА ЛИЧНОСТИ У ОДБРАНИ ЗЕМЉЕ

Мане Наранчић
Војска Србије, Копнена војска

Морални развој и морално васпитање представља веома важан фактор развоја и формирања личности. Превентивним деловањем у васпитању деце, а касније омладине и одраслих људи, свако друштво ствара корисне чланове на које може да се ослони и који ће представљати здраво језгро за настанак и развитак породице. Поштујући традиционалне вредности које намеће морал, социјална средина, породица као стуб друштва, свако друштво добија један нови квалитет који се ствара и доприноси да у будућности чланови заједнице преузму кључну улогу у његовом развитуку и очувању. Сви чиниоци су међусобно битни и зависни, а резултат је видљив уколико свако на свом нивоу допринесе да се систем успешно развија и трансформише.

Кључне речи: *морал, моралне норме, морална свест, позитивна воља, морално васпитање, морални развој*

Увод

Држава са своје стране треба да подстиче позитивне вредности, да сагледава све могуће проблеме и тражи најбољи начин да их благовремено превазиђе. Према свим досадашњим проучавањима, теоретичари моралног развоја се слажу у једном, а то је, да најбоље резултате моралног васпитавања се добијају у раду са децом, где уз један примеран и крајње конструктиван метод може да се утиче на дечју психологију и најлакши је пут промене неког деструктивног понашања.

Кроз форму разговора користећи индуктивно-дедуктивну методу добија се веома добар резултат у моралном развоју и васпитању. При чему сваки васпитач добро смишљеним питањима трба да постиче појединца да пронађе одговор на сва постављена питања и да самостално изведе закључак.

Методе моралног васпитања имају одређене специфичности. У ранијим поделама издвајане су следеће методе: убеђивање, вежбање, подстицање и кажњавање. Оваква класификација, сматрају теоретичари да је подложна критици. У савременој литератури методе моралног васпитања су детаљно анализирани.

С правом се констатује да ниједну методу не треба апсолутизовати јер ниједна метода није најбољи пут која свима одговара. Зато приликом њихове примене треба водити рачуна о следећим захтевима: општем циљу и задацима; дидактичко-методичком циљу, природи, садржају материје; узрасним особеностима; времену предвиђеном за поучавање и учење.

Анализа историјских извора указује на чињеницу да се на питање шта је моралност различито одговара. Те разлике изнедриле су различите теорије: теорија социјалног учења, теорија когнитивног развоја и психоаналитичка теорија. Брижљиво су анализирани доприноси појединих аутора у схватањима моралног развоја: Барнеса, Шаленбергера, Дјуија, Пијажеа, Колеберга. Упоредљиви су резултати истраживања и из тих анализа произилази да је морално васпитање деце и младих веома сложено и да зависи од низа фактора који се међусобно преплићу. Према ауторима, тако сложен феномен заснива се на четири основне компоненте: морална осетљивост, морално суђење, морална мотивација и морални карактер. Када је реч о психолошким основама моралног васпитања, поред интелигенције, значајне су и друге димензије и особине личности као што су ставови, уверења, визије, спремност на сарадњу, општа честитост, достојанство и част.

Историјски развој моралне идеје о васпитању

Сократ (469–99 г.п.н.е) – антички филозоф је сматрао да саговорника треба довести до сазнања о незнању ("Знам да ништа не знам") да би у даљем току разговора истакао значај истине и врлине као и висок значај сазнања и морала.

Платон (427–47 г.п.н.е) – антички филозоф је сматрао да је код сваког човека потребно развити индивидуалне способности и изградити моралне особине, као и да је подједнако важна строгост у васпитању како према мушкој деци тако и према женској деци.

Дао је класификацију периода у развоју човека:

- рођења до 3. године – васпитање се врши у породици,
- од 3. године до 6. године – васпитање се врши под надзором дадиља,
- од 7. године до 18. године – васпитање се врши у државним васпитним установама,
- од 18. године до 30. године – постају чиновници,
- од 30. године до 35. године – само најспособнији настављају школовање

Аристотел (384–22 г.п.н.е) – антички филозоф је сматрао да је по природи човек друштвено биће и да васпитање мора бити у надлежности државе, и држава као таква не може да опстане уколико не преузме овај веома важни задатак. Посебно се залагао за идеју хармонијског развоја и васпитања при чему је посебно истицао склад телесног, умног и моралног.

Дао је класификацију периода у развоју човека:

- од рођења до 7. године – васпитање се врши у породици.
- од 7. године до 14. године – васпитање се врши под школским надзором.
- од 14. године до 21. године – почиње зрело доба васпитања

Јан Амос Коменски (1592–670) – Чешки педагог и хуманист, носилац идеје педагогије новог доба је сматрао да васпитање треба да се прилагоди природи и могућности детета као и да буде у складу са спољном природом и да се заснива на природним законима.

Поставио је принципе у настави и то:

- принцип очигледности
- принцип поступности (од лакшег ка тежем, од ближег ка даљем, од једноставног ка сложеном, од познатог ка непознатом)
- принцип систематичности

Поставио је систем школства и то:

- од рођења до 6. године – материнска школа кроз васпитање у породици при чему је улога мајке најважнија
- од 7. године до 12. године – школа матерњег језика (основна или елементарна школа)
- од 13. године до 18. године – гимназија
- од 19. године до 24. године – академија

Џон Лок (1632–1704) – Енглески филозоф и емпириста је сматрао да је главни извор сазнања налази у искуству по којој развитак и формирање личности зависи искључиво од искуства. Истиче да је „дететова душа једна празна табла (*tabula rasa*), управо зато васпитање има велику моћ у формирању човека, као и да су сви људи које видимо, њих 9/10 оно што су, добри или лоши, захваљујући само свом васпитању“. У моралном васпитању истиче значај „Примера“ као најзначајнијег васпитног средства.

Жан Жак Русо (1712–1778) – Француски филозоф и емпириста је поставио своју концепцију према следећим критеријумима:

- васпитање детета треба ускладити према природи детета
- слободан развој и слободно васпитање
- индивидуални приступ
- залагање против физичког кажњавања
- истицање значаја умног васпитања
- троструко васпитање (природа, људи и ствари)
- дисциплина заснована на природној казни
- природа детета се разликује од природе одраслог човека

Јохан Хајнрих Песталоци (1746–1827) – Швајцарски хуманист сматрао је да је сваки човек по природи добар и да је снага васпитања у подстицању човекових снага. Васпитање се мора заснивати на развоју ума, срца и руку, па зато истиче значај развоја умног, моралног и физичког развоја код сваког човека. Поставио је принципе и то: очигледност, поступност, систематичност и приступачност.

Фридрих Адолф Дистервег (1790–1866) – Немачки теоретичар који је поставио три принципа:

- саморадња
 - прилагођавање природи
 - прилагођавање култури
- У развоју човека разликује три нивоа:
- ниво владања осећања
 - ниво памћења
 - ниво разума.

Морал, моралне норме, морално васпитање

Морал (лат. Мос, морис – обичај, владање, понашање) је друштвена појава и представља облик људске свести и практичног односа човека према свету, према другим људима и према самоме себи.

Морал – то су обичајне норме (правила понашања), којима се регулишу односи међу људима, према свету и према самој себи.

Морал је одређен друштвеним односима и обичајним нормама и мења се заједно са друштвеним променама.

У најширем смислу, функција морала је да регулише односе међу људима, како би се постигло опште добро за све људе, као и за све чланове друштва.

Према Канту, хуманистичка оријентација морала представља човека који поседује потпуну слободу у размишљању и понашању, из чега и проистиче слобода за све друге људе.

Морал заузима веома важну улогу у процењивању самог људског понашања и то као:

а) морално вредних (понашања која се захтевају, препоручују и одобравају)

б) морално не вредних (понашања која се не захтевају, не препоручују и не одобравају и забрањују се)

Морал се развијао у људском друштву и одређује га систем неписаних норми и као реч се употребљава:

а) вредносно-натуралном смислу приликом описа моралног понашања појединца, заједнице или друштвено – историјске епохе)

б) вредносном смислу приликом описа понашања који се означава као морално вредним као и морално неприхватљивог понашања.

Морал има три битне компоненте:

– интелектуалну

– емоционалну

– вољну

Морална свест (интелектуална компонента морала) се односи на сазнању о моралном и неморалном, познавању моралних норми и моралних принципа. За способност моралног суда, као и за само оцењивање потребно је *морално знање* које се стиче учењем и то посебно *учење увиђањем*.

Морална осећања (емоционална компонента морала) спадају у племенита осећања без којих сигурно не могу постати уверења који су покретачи моралне акције. Ова осећања зависе од *учења условљавањем* а након тога и од *учења по моделу*.

Позитивно усмерена воља (вољна компонента морала) је веома важна за претварање моралних сазнања и осећања у моралну активност појединца при чему је неопходна снажна и одговарајући усмерена воља.

Није само битно да ли људи препознају шта је морално и добро у друштву, већ и да знају шта треба да чине и како да се понашају.

Одлике јаке позитивне воље су: упорност, одлучност, доследност, дисциплинованост, савесност, толерантност.... То је спремност да се донесу одлуке у складу са моралним нормама и да се исте доследно спроведу. Оне искључиво зависе од учења условљавањем и од учења по моделу (емоционална компонента)

Развијена морална свест подразумева и све друге компоненте, складно изграђене и међусобно усклађене. Морална (племенита) осећања као и позитивно усмерена воља чине једну целину која сваком човеку даје одређени *морални лик*. Главне црте човековог моралног лика називају се *карактер*. Карактер даје одређени печат целокупном човековом понашању, а сама основа карактера представља *воља*.

Веома често је случај да нису све компоненте морала једнако развијене код свих људи подједнако. Та разлика је веома уочљива код људи који се разликују по годинама и нису генерацијски повезани. У теорији се доста често спомиње реч тзв. „*двојни морал*“. У овом случају таква особа једно мисли, друго говори а треће ради и представља једну лошу појаву у друштву. Најчешће се такве особе налазе у политици где они за своје поступке приликом изборне кампање обећавају „куле и градове“, а касније једноставно не испуњавају оно што су обећали народу и зашта је народ дао свој глас на изборима. За своје поступке не носе никакве санкције, и све је препуштено њима самима да одлуче како ће поступити у одређеним ситуацијама. У овом случају унутрашњи критеријум може бити *грижа савести*, а спољна манифестација да се испољи кроз одређени *презир* од стране народа.

Важно је напоменути да приликом стицања моралне свести као део вредносног система личности истакнемо значај интернализације одређених принципа понашања.

Према данашњем схватању прихваћено је схватање према коме се дете не рађа ни морално, ни неморално, већ као *иморално* где се дечје понашање не одређује моралним стандардима који важе за одрасле.

Свако друштво има свој различит морал и различито морално васпитање. Оно настоји да своје чланове морализује и обликује у складу са специфичностима и обележјима националних, верских и културних традиција као и са вредностима прихваћеног опште друштвеног морала. Друштво увек намеће позитивне друштвене норме који одређују шта је пожељно и друштвено прихватљиво понашање појединаца, док одбацује негативне друштвене норме које одређују шта је непожељно и забрањено.

Наше друштво захтева од савременог човека изграђивање личности у духу морала који је код нас доминантан.

Моралне норме су предмет проучавања филозофије, свих друштвених наука а посебно етике. Оне почивају на идеји моралних вредности. По правилу то су неписане норме, али могу бити изражене и у виду кодекса у савременим друштвима. Представљају пожељан оквир понашања и односа појединца према другима и заједници.

Моралне норме јесу одређени стандарди које друштвена заједница поставља да би одредила шта је правилно, а шта није у понашању својих чланова. По садржају поред моралних норми постоје и обичајне, религијске и позитивно-правне.

Обичајне норме су неписане норме који регулишу односе у традиционалним заједницама, мада имају утицаја и у савременим друштвима.

Религијске норме представљају важан регулатор друштвених односа између појединаца и заједнице у спровођењу својих верских принципа.

Позитивно правне норме су такве норме које иду уз конкретне санкције за непридржавање или њихово кршење уз изрицања прекршајних и кривичних санкција.

У области логике постоје два основна појма и то: *истинито* и *неистинито*,

У области естетике постоје два основна појма и то: *лепо* и *ружно*,

У области етике постоје два основна појма и то: *добро* и *зло*.

Под утицајем моралних норми људи формирају сопствене моралне принципе, који заједно представљају моралну свест. Под утицајем моралне свести вреднује се сопствено понашање и понашање других људи, као и сва збивања у друштвеној заједници.

Морално васпитање (према Баковљеву, 1997) представља „укупност интенционалних утицаја на морални развитак личности“.¹

¹ Баковљев, М.: *Основи педагогије*, Сомбор, Учитељски факултет (1997).

Морално васпитање (према Јовановићу, 1998) представља „посебно васпитно подручје као и компонента свестрано развијене личности”.²

Морално васпитање (према Јовановићу, 1998) представља „организован, плански, системски процес моралног формирања моралне личности”.³

Морално васпитање (према Грандићу, 2001) представља „друштвено васпитање као припрема појединца за заједнички живот у заједници”.⁴

Морално васпитање (према Круљ, Качапор, Кулић, 2001) представља „процес формирања моралних одлика човека, погледа на свет, људско друштво и човека, моралних осећања, позитивних својстава воље и карактера, навика моралног понашања и деловања у складу са прихваћеним нормама”.⁵

Морално васпитање (према Бранковић, Илић, 2003) представља „процес моралног формирања и моралног обликовања појединца у друштвену личност”.⁶ По њима морално васпитање обухвата:

- а) стицање моралних сазнања
- б) формирање моралних уверења
- в) формирање моралног понашања и деловања.

Морално васпитање (према Ђорђевићу, 1996) јер представља „припрема појединца за заједнички живот у оквиру друштвених група и заједница, а друштвено васпитање је увек и морално зато што представља припрему за поштовање тих и свих вредности у животу”.⁷

„Осећање моралне дужности као осећање обавезе да поступком по начелима добра је осећање дуга не само према спољашњем ауторитету који од мене такво поступање ишчекује или тражи (јавно мњење, неки мој узор или васпитач, нека институција или организација), већ првенствено осећање обавезе према себи самом као могућем носиоцу и представнику човечности, или према човечности која потенцијално постоји у нама”⁸ (Павићевић, 1974).

Пијажеова и Колбергова теорија моралног развоја

Према ранијим схватањима веровало се да је свако дете по самој природи добро или лоше, што је изискивало озбиљне последице по начину васпитања тог детета.

Према савременом схватању, дете, пре него што ће почети да се понаша на један моралан начин, потребно је да се упозна са моралом групе којој припада и то кроз поруке и савете који дају одрасли чланови групе.

² Јовановић, Б. *прир. Породично васпитање, изабрани текстови. Учитељски факултет у Јагодини, Јагодина* (1998).

³ *ibid.*

⁴ Грандић, Р.: *Основи педагогије, приручник*, Нови Сад, издање аутора (2001).

⁵ Круљ, Качапор, Кулић: *Педагогија*, Београд, Свет књиге (2001).

⁶ Бранковић, Д., Илић, М.: *Основи педагогије, друго, допунско издање*, Бања Лука, Comesgrafika (2003).

⁷ Ђорђевић, Ј.: *Морално васпитање – теорија и пракса*. Савез педагошких друштава Војводине, Нови Сад. (1996).

⁸ Павићевић, В.: *Основи етике*. Култура, Београд. (1974).

Према бихејвиористичком схватању моралност се стиче условљавањем.

Према психоаналитичком схватању моралност се стиче процесом идентификације детета са родитељима.

Према когнитивистичком схватању (Пијаже, Колберг) морална свест се не формира једноставним усвајањем родитељских принципа.

Пијаже сматра да се аутономна моралност постиже тек када попусти родитељски притисак на дете и када исто има све учесталије контакте са својим вршњацима. Колберг сматра да морални развој пролази кроз одређене моралне стадијуме.

Пијажеова и Колбергова теорија когнитивног развоја нису одвојене од теорија социјалног учења, већ се у некој мери и допуњују. Она не пориче значај и утицај социјалних агенаса и то пре свега утицај породице, предшколске установе, школе, вршњачких група, улице, као ни потребу различитих облика учења за формирање моралне свести.

Пијажеова теорија моралног развоја

Према овој теорији морални развој детета се посматра као саставни део ширег процеса интелектуалног развојка при чему се на сваком развојном ступњу детета усвајају одређене карактеристике и последице које наступају у току моралног понашања детета.

Морални реализам који је повезан са егоцентричним мишљењем се углавном манифестује кроз веровање у објективно схватање, да су моралне норме апсолутне и непромењене и да постоје независно од људи који су изједначени са природним законима.

Деца немају способност да на одређене појаве гледају из угла других људи, не схватајући да туђи мотиви и осећања могу бити различити од њихових сопствених. Морални развој детета карактерише постепено прихватање и потчињавање моралним нормама, али без уочавања сопствених могућности за њихово доношење.

Пијажеова теорија моралног развоја обухвата следеће ступњеве:

Хетерономне моралности

Аутономне моралности

1. Хетерономна моралност подразумева да дете има неограничено поверење да све што долази споља и што је неприкосновено, а родитељи кажу да уради и да је то морално, оно без поговора то и извршава. На овом ступњу развојка моралности, дете се потчињава вољи одраслих и није у стању да само уочава моралне принципе и да их примењује.

2. Аутономна моралност подразумева да на овом ступњу дете схвата да се нека правила могу мењати, да она нису вечна и непроменљива и да се у договору са родитељима могу изменити. Дете на овом ступњу моралног развоја постепено гради појам правде и узајамног односа као основа развоја аутономног морала. Код истог се јавља свест о потреби придржавања одређених правила понашања ради сарадње са другима. Дете сада прихвата оно што је у складу са прихваћеним моралним нормама. Прихватањем најопштијих моралних принципа и правила код детета се формира *савест*.

Савест се дефинише у способности за аутономно морално понашање, где свако одређује моралне циљеве и моралне самодисциплине. Одступањем од ових утврђених циљева и принципа код детета се ствара осећај „*гриже савести*” која опомиње и кажњава. Развој дечје моралности је у ствари процес њихове социјализације. То је најбољи пут усвајања свих моралних принципа и норми. Да ли ће дете да се понаша на друштвено прихватљив начин зависи пре свега од утицаја групе којој то дете припада, као и искуствима која стиче у групи. Преко одобравања или неодобравања дете се упознаје са очекивањима унутар групе као и међусобним односом између чланова групе. Уколико добија позитивне реакције у оквиру групе то за дете представља додатни мотив да такво понашање понавља и изнова учвршћује. Самим тим гради неизмерно поверење како према својим родитељима тако и према самом себи.

Процес социјализације је неодвојив сегмент од моралног развоја, при чему се деца постепено оспособљавају за самоконтролу и самодисциплину. На предшколском узрасту се ове особине нарочито испољавају кроз заједничку игру, и активности који се деци на недвосмислен начин и конкретним примерима тумаче потребе поштовања права и слободе других, као и сопствених потреба за остваривање свих права у моралном развоју детета.

Колбергова теорија моралног развоја

Према овој теорији морални развој детета се посматра највише кроз морално суђење, а не морално понашање.

Колбергова теорија моралног развоја детета обухвата следеће стадијуме:

1. преконвенционални (преморални) спадају: послушност, поштовање ауторитета, избегавање казне
2. конвенционални: где спадају брига за друге, добро понашање је оно које погодује другима (добар дечак, добра девојчица), испуњавање обавеза, поштовање реда и правила.
3. постконвенционални (аутономни) где спадају: свест о релативности норми и вредности, закони и норме могу се променити уколико не испуњавају друштвену намену, кршење правила није прихватљиво без обзира на санкције.

Колбергова теорија указује нам да је морални развој когнитивно усмерен, као и да сваки стадијум се разликује по моралном размишљању у односу на претходни стадијум. Што је стадијум већи то и размишљање постаје комплексније, садржајније и повезаније и појављују се квалитетније разлике у моралном суђењу.

По Колбергу ни један стадијум се не може прескочити у моралном развоју и готово је сигурно да сви стадијуми су заправо идентични у различитим културама.

Морални развој представља један дуг процес, који траје кроз читаво детињство, па чак и адолесценцију. Сам прелаз на више стадијуме је обележен одређеним карактеристикама као што су:

- Интенционалност
- Релативност
- Независност од санкција

1. Интенционалност подразумева да млада деца осуђују само учињено зло чије су последице видљиве, док старија деца узимају у обзир и намеру да се нешто учини и преко те намере вреднују и сам чин.

2. Рекативност подразумева да млада деца имају „црно-белу представу” о злу, старија почињу да увиђају релативност граница између њих и нису тако искључива у судовима.

3. Независност од санкција подразумева да млада деца виде зло у неком чину јер га прати санкција, старија деца их схватају и раздвајају да кршење правила није исправно без обзира да ли ће изазвати санкције.

Фактори и задаци моралног васпитања у одбрани земље

Фактори моралног васпитања у одбрани земље су: породица, предшколска установа, школа, друштвена средина, мас медији, књиге, слике, филмови и интернет.

Задаци моралног васпитања спадају⁹: (према Баковљеву, 1997):

Изграђивање позитивне моралне свести

Неговање племенитих осећања

Развијање снажне и позитивно оријентисане воље и позитивног карактера.

Задаци моралног васпитања спадају¹⁰: (према Јовановићу, 1998):

Развијање позитивног односа према друштвеној заједници

Развијање моралног односа појединца према другом човеку

Развијање моралних особина, воље и карактера

Задаци моралног васпитања спадају¹¹: (према Грандићу, 2001):

1. Усвајање моралних знања

2. Развијање моралне воље

3. Формирање моралног лика

У теоријским и емпиријских истраживања веома важну улогу имају два значајна фактора моралног васпитања а то су: породица и школа. Породица као основну ћелију друштва дели судбину свог времена.

У том контексту луцидно је анализирати све тешкоће с којима се сусреће савремена породица, као и измењени оквири у којима деца расту и васпитавају се, при чему се свакако мења и сам положај мајке у економском и социјалном животу земље. Нагласак се ставља на улогу родитеља, а не само мајке, у васпитању деце. У емпиријским истраживањима анализирају се емпиријска истраживања вршена у различитим социјалним срединама која су обухватала различиту класну припадност, ниво образовања, градско и сеоско становиште и утицаје тих фактора на породични живот и васпитање деце. Теоретичари с правом постављају питања како ће се остваривати европске вредности ако се имају у виду велике економске, друштвене и културне прилике. Анализама је обухваћено друштвено-морално васпита-

⁹ Баковљев, М.: *Основи педагогије*, Сомбор, Учитељски факултет (1997)

¹⁰ Јовановић, Б.: *прир. Породично васпитање, изабрани текстови. Учитељски факултет у Јагодини, Јагодина.*(1998)

¹¹ Грандић, Р.: *Основи педагогије, приручник*, Нови Сад, издање аутора (2001)

ње и у земљама транзиције. Ти процеси довели су до смањења услова за свестра-ни развој личности. Лична успешност и лична промоција почела је да преовлађује над вредностима које имају друштвени значај.

Оправдана су указивања аутора на појаву лажних вредности, лажних идеала које ремете социјално-морално васпитање младих. Старе вредности не могу да функционишу, а нове нису јасно утврђене и дефинисане, што води до духовне дезоријентације. Настаје велико друштвено раслојавање, што збуњује родитеља и води до недоумица како васпитавати децу. С правом се истиче да се мало говори о тамним странама друштвено-економских промена. Када се ради о друштвено-моралном васпитању младих, очи су уперене у школу, и то из простог разлога што је школа у цивилизацијским променама увек била заинтересована за морално васпитање. Било би нереално очекивати да у нашем несигурном и неизвесном времену тражимо да школа преузме главну улогу и сву бригу за морално васпитање деце и младих. Потребан је интегративни приступ процесу моралног васпитања. То никако не значи да не треба указивати на слабости моралног васпитања које се спроводи унутар школа: апстрактност, дедуктивност, пасивност, ауторитарност, неадекватни избор садржаја итд. Сврха читавог процеса моралног васпитања није само у познавању морала, већ и у стварању одређених практичних искустава на основу којих ће се научити начела и вредности које су потребне за живот у заједници.

Принципи моралног васпитања

У основне принципе моралног васпитања спадају¹²: (према Баковљеву, 1997):

Принцип хуманости и позитивне оријентације

Свесне активности

Организованости

Васпитања у заједници

Вођења рачуна о узрасту и уважавање индивидуалних особина васпитаника

Јединствених захтева и деловања свих фактора и садржаја моралног васпитања.

Методe и средства моралног васпитања у одбрани земље

Оно што је највредније за методе и средства моралног васпитања, јесте став да ниједно објашњење или разговор, или колективни утицаји „не може се сматрати увек апсолутно корисним... Каткада ће оно бити корисно, а каткад и штетно“¹³ (Макаренко, 1948).

Сигурно је да су и у данашњим условима за морално васпитање непревазиђени његови захтеви, нпр.:

1. поштовање личности васпитаника,

2. деловање на појединца путем колектива, јер људска судбина није нешто изоловано од пута колектива и друштвених интереса,

¹² Баковљев, М.: *Основи педагогије*, Сомбор, Учитељски факултет (1997).

¹³ Макаренко, А.: *Изабрана педагошка дела*, Београд (1948).

3. педагошки оптимизам и развијање позитивних квалитета у личности васпитаника, посебно осећања дужности и части,

4. утицај и значење свесне дисциплине и др.

Методе моралног васпитања су проверени и ефикасни начини утицаја на морални развој и морално васпитање деце и младих. У ове методе спадају:

1. Методе уверавања
2. Методе навикавања
3. Методе подстицања
4. Методе спречавања

Методе уверавања се примењује за стицање моралних знања, моралних норми, система моралних вредности. Средства за овај метод су: савет, поука, пример, објашњење, критика и самокритика.

Методе навикавања се примењује да би се формирале навике моралног понашања. Средства за овај метод су: вежбање, навикавање, и контрола.

Методе подстицања се примењује у циљу спречавања колебљивости, малодушности као и негативног понашања. Средства за овај метод су: речи, примери, обећања, признање, похвала, награда као и такмичење.

Методе спречавања се примењује да би се спречило негативно понашање или кориговали морално неприхватљиви поступци. Средства за овај метод су: надзор, контрола, опомена, претња, забрана, захтев и казна.

Метода спречавања изазива неугодна осећања, јер васпитач апелује на осећање стида и изазива помисао на могуће будуће неугодности. У коришћењу разних средстава спречавања мора постојати одређена поступност. Није прихватљиво коришћење најтежих казни приликом првог прекршаја васпитаника.

Средства спречавања могу бити различита. Пре свега у процесу моралног васпитања деце и омладине потребно је служити се примедбама, приговорима и замеркама. У одређеним ситуацијама васпитанику је потребно ставити примедбу на његово понашање и поступак, понекад му је потребно приговорити па и замерити.

Погодно средство методе спречавања и присиљавања јесте тзв. *Замена мотива*. На пример, када мало дете хоће упаљач васпитач му може показати оловку и на тај начин га одвратити од упаљача. Овакве функције задовољавају ученике и чине их дисциплинованијим, јер су стављени у ситуацију да позивају остале другове на ред и дисциплину. На пример, васпитач може од ученика који се одвајају и изолују створити такмичарске екипе за утакмицу. Заједнички циљ зближава децу и омладину.

Надзор је најблаже средство методе спречавања и присиљавања. То је саставни део добре организације моралног васпитања деце и омладине. Свест о присутности одвраћа васпитаника од лоших поступака. Међутим, надзор не треба да буде непрекидан и наметљив, а поготово се не сме претворити у шпијунирање васпитаника. Васпитаник треба да се осећа слободним у свом интимном животу, слободним докле год живи и ради у складу са тежњама свога колектива и друштвене заједнице. Колективни надзор има већу вредност за морално васпитање младих.

Једно од средстава методе спречавања и присиљавања јесте и *примедба или усмена опомена*. Примедба и усмена опомена најчешће садрже позив да се дете поправи. Циљ опомене је да васпитаник исправи неку мању грешку у свом понашању и да се њоме делује не само на појединца него и на читав колектив. Понекад добар

васпитач може опоменути васпитаника својим погледом, благим додиром руке, својим држањем, знаком или нијансом свога гласа. Понекада је добром наставнику довољно да само погледа на одређен начин ученика па да то значи усмену опомену.

Опомена је позив на добро понашање, најчешће у оним моментима када васпитаник попусти. Њу је потребно истицати у кратком, а понекада и у одсечном тону. Међутим, лупање о сто, плескање рукама или лупање ногама о под није подесан начин опомињања ученика. Усмену опомену могу истицати наставници-васпитачи, другови, родитељи, колектив васпитаника, разредни старешина и директор школе. Она може бити упућена појединцу, групи и читавом колективу или разреду. Опомена може бити јавна, а може се изрећи и насамом.

У процесу моралног васпитања потребно је користити и *критику* као средство методе спречавања. Критику је потребно користити, пре свега, као средство индивидуалног контакта, помоћу кога ће васпитач у непосредном, искреном и отвореном разговору са васпитаником претрести поједина питања. Уколико овај вид критике није довео до жељених васпитних резултата васпитач може да организује јавну критику поступака појединих васпитаника, пред њиховим колективом. У коришћењу јавне критике пред колективом потребно је наћи меру, јер треба имати у виду да је критика ученика пред њиховим колективом најснажнија критика. У овом случају јавно мњење колектива има посебан значај.

Веома ефикасно средство у процесу примене методе спречавања и присиљавања јесте захтев. Вредност захтева васпитача је, пре свега у томе што побуђује васпитаника на делатност. Под захтевом се подразумева све што родитељи, васпитачи, наставници, школа и друштво траже од васпитаника у појединим васпитним и животним ситуацијама. Свако одступање од захтева доводи до раскорака у моралном васпитању младих. Приликом одређивања захтева у моралном васпитању потребно је поћи од узрасних особности васпитаника, њихових могућности, захтева конкретности и доследности.

У процесу моралног васпитања васпитач ће често доћи у ситуацију да поставља одређене захтеве појединцима, групама и колективима васпитаника. Приликом постављања захтева треба настојати да васпитаници увиде да је захтев наставника-васпитача захтев нашег друштва. Тада ће захтев имати шире значење и већу снагу. Зрелијој деци се све мање заповеда и забрањује, а све више саветује и препоручује. Уколико је морално васпитање успешније утолико ће васпитаници све више себи постављати захтеве. То је истовремено и знак увиђања потребе и нужности свесне дисциплине.

Захтев није молба али ни увреда личности васпитаника. У процесу моралног васпитања деце и омладине од одређених захтева се не сме одступити. Ту се, пре свега, мисли на захтеве у погледу односа васпитаника према раду, учењу, дисциплини, одговорности, односа према друштвеној имовини и односа према заједници. Успешном испуњавању захтева у многоме доприноси подстицање, мотивисање васпитаника, додељивање разних признања, оцењивање и контрола.

Забрана као средство методе спречавања и присиљавања, ускраћује васпитанику да учини нешто. Забрана је захтев у негираном облику. Њу је потребно безусловно извршити. Деци не треба забрањивати оно што је оправдано. Забрана појачава жељу васпитаника за оном што је забрањено, јер децу привлаче забрањене ствари. Због тога сваку забрану треба образложити како би васпитаници схватили њену оправданост. Честа употреба забрана изазива дечији пркос.

Забраном се може ускратити нешто што деци шкоди и нешто што им не шкоди, што им чини задовољство. Забрана је оправдана васпитна мера, пре свега, у свим случајевима када се ради о ускраћивању онога што деци шкоди. Треба настојати да се забрана што мање примењује и да увек буде педагошки оправдана. Забрана се изриче оштрим и строгим тоном, међутим, она не сме бити израз самовоље васпитача. У спровођењу забране васпитач мора бити доследан. Ако се забрани нешто што се објективно не може извршити, забрану у таквим случајевима треба повући.

Закључак

Морални развој и морално васпитање као аспект целовитог развоја личности је покушај обраде свестраније и целовитије уз примену историјског и компаративног одређења. Из овога јасно се види да компарација није само метод научног сазнања, већ је и то начин мишљења. Морал и моралне норме се јасно разликују и првенствено зависе од филозофије, културе и друштвено економског развоја сваке државе што нам говори о потреби диференцираног приступа друштвено моралном васпитању као и уважавању свих чинилаца које на њега утичу. То значи да се у теоријском погледу и практичној активности мора уважавати друштвена стварност као и унутрашњи развој и личне особине човека. Тешко је издвојити друштвени развој од моралног разлога. Посматрано са теоријског аспекта јавља се проблем разграничења између друштвеног и индивидуалног морала. У практичном смислу јавља се проблем како да спољашни друштвени захтеви постану субјективне норме понашања личности. Из моралног васпитања треба да произађе и морално понашање. Оно зависи од бројних спољашних противуречних фактора (економија, политика, идеологија, право, црква религија, традиција култура, родитељи) Последица таквих противуречности је и обезвређивање друштвених и моралних вредности. Треба истаћи да су знања о моралности заправо предуслов сваке моралне акције. Од знања се прелази на убеђење које усмерава вољу на сваку одређену акцију.

Битна карактеристика сваке моралне вредности јесте њихова променљивост. Оне искључиво зависе од социјалне средине и положаја појединца у тој средини. Вредностима се придружују и идеали и они прожимају све сфере индивидуалног и социјалног бића и представљају суштину сваког моралног система.

Морално васпитање треба остваривати путем одређених и промишљено изабраних садржаја. На основу изабраних садржаја остварују се морални принципи, циљеви и задаци. Најзначајнија подручја садржаја представљају: васпитање општих вредности, грађанско васпитање, патриотско васпитање, идејно-политичко васпитање. Компонента садржаја сагледава се у историјској перспективи и димензијама развојности.

Литература

[1] Баковљев, М. (1998): Основи педагогије, Сомбор, Учитељски факултет.

[2] Бранковић, Д., Илић, М. (2003): Основи педагогије, друго, допунско издање, Бања Лука, Comesgrafika.

- [3] Грандић, Р. (2001): Основи педагогије, приручник, Нови Сад, издање аутора.
- [4] Грандић, Р. (2004): Увод у педагогију, приручник, Нови Сад, издање аутора.
- [5] Круљ, Качапор, Кулић (2001): Педагогија, Београд, Свет књиге.
- [6] Педагошка енциклопедија (1989) редакција Шимлеша, П., Поткоњак, Н., том 1 и 2., Београд ZZUINS.
- [7] Трнавац, Н., Ђорђевић, Ј. (1992): Педагогија, Београд, Научна књига.
- [8] Nicolai Hartmann, Ethik, Walter de Gruyter & Co, Berlin und Leipzig, 1935.
- [9] Д. Ф. Томсон: Политичка етика и јавна служба, Службени гласник, Београд, 2007.
- [10] F. Jodl, Istorija etike, Veselin Masleša, Sarajevo, 1975.
- [11] Ј. Бабић: Морал и наше време, Службени гласник, Београд, 2005.
- [12] Р. Будон: Иморализам, ЦИД, Подгорица, 2007.
- [13] Артур Шопенхауер: Два основна проблема етике, СВЕТОВИ, Нови Сад, 2003.
- [14] Артур Либерт: Идеја моралног, Досије, Београд, 2006.
- [15] Nicolai Hartmann, Ethik, Walter de Gruyter & Co, Berlin und Leipzig, 1935.
- [16] Д. Ф. Томсон: Политичка етика и јавна служба, Службени гласник, Београд, 2007.
- [17] F. Jodl, Istorija etike, Veselin Masleša, Sarajevo, 1975.
- [18] Ј. Бабић: Морал и наше време, Службени гласник, Београд, 2005.
- [19] Р. Будон: Иморализам, ЦИД, Подгорица, 2007.
- [20] Valentin Zsifkovits, Politik ohne Moral, VERITAS-Verlag, Linz, 1989.
- [21] Н. Вучковић-Шаховић, Права детета у свету и Југославији, Београдски центар за људска права, Београд, 1997.
- [22] Н. Вучковић-Шаховић, Конвенција о правима детета, Југословенски центар за права детета, Београд, 1999.
- [23] Макаренко, А.: Изабрана педагошка дела, Београд, 1948.
- [24] Јовановић, Б. прир. Породично васпитање, изабрани текстови. Учитељски факултет у Јагодини, Јагодина, 1998.
- [25] Павићевић, В.: Основи етике. Култура, Београд, 1974.
- [26] Ђорђевић, Ј.: Морално васпитање – теорија и пракса. Савез педагошких друштава Војводине, Нови Сад, 1996.